

УДК 271.222-64"16"; 271.2-788:929 Дамаскин Хиландарац;
271.2-788-87-74(495.631)"16"

CERIF: S110; H230

Др Владислав Пузовић*

СУЂЕЊЕ ДАМАСКИНУ ХИЛАНДАРЦУ НА СВЕТОЈ ГОРИ И МЕЂУПРАВОСЛАВНИ ОДНОСИ СРЕДИНОМ XVII ВЕКА

У раду се анализира утицај судског процеса против водећег српског дучовника на Светој гори Дамаскина Хиландарца на међуправославне односе средином XVII века. Грчки светогорски старци судили су Дамаскину због његовог поштовања руског дониконовског обреда, чија је главна карактеристика била двопрсто крсно знаменовање. О овом процесу, у оквиру кога су спаљиване руске богословске књиге, а руски дониконовски обред проглашен јеретичким, детаљно је известио познати руски дипломата Арсеније Суханов, у свом спису „Прения с греками о вере“. Светогорски судски процес био је повод оштрог спора између Суханова и чланова делегације јерусалимског патријарха Пајсија, у Трговишту 1650. године. Основу спора представљала је обредна различитост између Грка и Руса. Пошто је, у међувремену, дошло до прогичке промене курса у погледу обредног питања у Москви, у време патријарха Никона, „случај Дамаскина Србина“ постао је део аргументације старообредничке опозиције.

У другом делу рада разматра се позиција Српске цркве у односу на светогорски судски процес и на „руско обредно питање“. Посебна пажња посвећена је ставовима водећих српских архијереја тог времена патријарха Гаврила I (Рајића) и митрополита кратовског Михаила. Ови архијереји су признали за конитост Никонових обредних реформи и на тај начин индиректно одбацили гледиште које је заступао Дамаскин Хиландарац. Дамаскинов случај био је својеврстан весник промена у међуправославним односима тог доба, нарочито у односима између Московске Русије и грчког Истока.

Кључне речи: Дамаскин Хиландарац. Судски процес. Света гора. Српска црква. Међуправославни односи.

* Аутор је доцент Православног богословског факултета Универзитета у Београду, vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs

1. УВОД

Светогорски сабор, који је одржан средином XVII века, и на којем је суђено српском светогорском духовнику Дамаскину Хиландарцу због оданости руском дониконовском обреду,¹ представљао је важан и индикативан догађај у међуправославним односима тог времена. Овај драматични догађај на Светој гори указивао је на наступајуће промене у међуправославним односима, посебно на релацији Московска Русија – грчки Исток, које ће свој пуни замањ достићи у време управе Руском црквом патријарха Никона (1652–1658). Рефлексије светогорског спора осетиле су се на православним просторима од Балкана, преко Влашке и Молдавије, до Кијева и Москве.

У првом делу рада биће представљени и анализирани доступни извори везани за суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој гори. На основу њихове анализе могуће је указати на степен заоштрености међуправославних односа средином XVII века, у чијем се центру налазило „руско обредно питање“, као и на улогу појединих истакнутих грчких и руских архијереја у вези с овим питањем. У другом делу рада пажња ће бити посвећена рефлексијама „Дамаскиновог случаја“ и „руског обредног питања“ на српским просторима. На основу доступних извора само је делимично могуће указати на реакцију у српским црквеним круговима на суђење Дамаскину Хиландарцу, као и на позицију Српске цркве у вези с руском обредном реформом, спроведеном у време патријарха Никона.

¹ Под руским „дониконовским“ или „старим обредом“ подразумева се обредна пракса у Московској Русији до времена патријарха Никона (1652–1658), различита у односу на обредну праксу грчких источних патријаршија. Највидљивији симбол „староруског“ обредног типа било је двопрсто крсно знаменовање. Поред овога, карактеристике руског „старог обреда“ биле су везане за практиковање сугу бог појања алилуја и чињење великих метанија на богослужењима, служење Свете литургије на седам просфора, начин писања имена Исус (с једним словом „И“), поштовање осмокраког Крста, коришћење речи „истинитог“ у члану Символа вере о Духу светом, крсни ход по сунцу и друго. У условима израженог обредног схватања православне вере у Московској Русији, овим питањима се приступало у „догматском кључу“, односно поштовање обреда имало је силу доказа правоверности. Желећи да руску обредну праксу уједначи с праксом грчких источних патријаршија, патријарх Никон је извршио реформу „староруског обреда“, чији је највидљивији знак било укидање двопрстог и увођење тропрстог крсног знаменовања. Ово је изазвало отпор руских ревнитељских кругова, из кога је настао старообреднички раскол, који траје до данас. Потребно је имати на уму да је у руској богословској и историјској науци дуго расправљано о „древности“ „староруског обреда“, односно о томе да ли је исти успостављен у доба Светог кнеза Владимира или у каснијем периоду „отуђења“ од грчког Истока (XV–XVI век). О „руском обредном питању“ у XVII веку, детаљније вид. А. В. Карташов, *Очерки по истории Русской Церкви, т. II*, Наука, Москва 1991, 133 и даље.

2. СУЂЕЊЕ ДАМАСКИНУ ХИЛАНДАРЦУ И ЊЕГОВЕ РЕФЛЕКСИЈЕ НА МЕЂУПРАВОСЛАВНЕ ОДНОСЕ

У једном хиландарском запису, који је у XIX веку открио руски слависта Виктор И. Григорович, дате су основне информације о суђењу Дамаскину Хиландарцу на Светој гори. Ту се наводи да су грчки светогорски старци спалили „книги московске“ у Кареји, и да су бацили у тамницу духовника Дамаскина, попа Романа и њиховог ученика Захарија. Све се то дешавало, како се каже у запису „каде вис(т) сапреніе о кръщенію ва свѣтен Горн“. Запис се завршава следећим речима: „Ѡле беда отъ лоукаваго рода грѣскаго! Месяца мана ·ѵ·ї· веліе безчестіе сатворише каседъ верблемъ и Българомъ.“² Овај догађај, који је потресао Свету гору и православни свет, досадашња истраживања³ су сместила у 1648. или 1649. годину.⁴

Доступни извори указују на то да је Дамаскин био водећа личност словенског дела светогорске заједнице. О томе сведочи предго-

² Виктор И. Григорович, *Очерк путешествія по Европейской Турцији*, Типографія Лаврова, Москва 1877, 82-83; Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи, I*, Српска академија наука и уметности – Народна библиотека Србије, Београд 1982, 366-367.

³ Личности Дамаскина Хиландарца и процесу који је против њега вођен на Светој гори, у српској науци посвећена је релативно мала пажња. Први који се детаљније посветио овом питању био је прота Степа Димитријевић. У оквиру рада *Одношаји пећких патријараха са Русијом у XVII веку*, он је, на основу грађе из руских архива и дотадашњих истраживања у руској историографији, указао на значај овог догађаја, у контексту ширих словенско-грчких црквених односа тог периода. Детаљније вид. Стеван Димитријевић, „Одношаји пећких патријараха са Русијом у XVII веку“, *Глас Српске краљевске академије (Глас СКА) LVIII/1900*, 276-281. У наредних скоро 90 година, Дамаскину Хиландарцу су посвећивани краћи одељци у неколико радова, у оквиру којих је дотицано и питање везано за судски процес вођен против њега. Вид. *Antologija stare srpske književnosti (XI-XVIII veka)* (ur. Đorđe. Sp. Radojčić), Nolit, Београд 1960, 363; Ђ. Сп. Радојчић, „Јужнословенско руске култур не везе до почетка 18. века“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик 2/1965*, 292-293; Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд 1980, 259-260. Рад Ђорђа Трифуновића *Дамаскин Хиландарец (к вопросу о греко-славянских отношениях на Афоне в XVII веке)*, објављен 1987. године у Лењинграду, био је од фундаменталног значаја за истраживање овог питања, систематизујући дотадашња сазнања и указујући на његове кључне аспекте у контексту међуправославних односа на Светој гори. Вид. Джордџе Трифунович, „Дамаскин Хиландарец (к вопросу о греко-славянских отношениях на Афоне в XVII веке)“, *Исследования по древней и новой литературе* (отв. ред Л. А. Дмитриев), Наука, Ленинград 1987, 316-319. Најпотпунији рад, у српској науци, о Дамаскину Хиландарцу објавила је Мирјана Бошков 1997. године, вид. Мирјана Бошков, „О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду“, *Зборник Матице српске за славистику (ЗМСС) 52/1997*, 69-85. У њему су систематизована и реинтерпретирана кључна дотадашња истраживања о Дамаскину, дати најпотпунији биографски подаци и указано на значај његових духовних и књижевних веза са Московском Русијом.

⁴ М. Бошков (1997), 71.

вор *Цветног триода*, штампаног у Трговишту 1649. године. У њему се влашка кнегиња Јелена Басараба обраћа српском духовнику Дамаскину Хиландарцу следећим речима: „Јелена Бѣгинѣ промысленіем и благодатію Блладыница всеа земли Угровлахѣн заплонийскоа и проѣ: ѣстѣйшемѣ и преподобнѣйшемѣ въ іеромонасех ѿ Хрѣстѣ ѿцѣ Дамаскинѣ всеа стѣоненныа горы афонскіа прензашнемѣ исповдѣникѣ и въсѣмѣ сѣшим ѿ сѣннаго съвъкѣпленіа срѣбскаго длѣжный поклонѣ ѿваает приносит оубо вына извѣстныа нѣкогда, и доволнаа ѿкрѣженіа блгородное и мѣжественное прошеніе.“⁵ О Дамаскиновој учености говори његова делатност у хиландарском скрипторијуму. Набрајајући писаре тог скрипторијума, Димитрије Богдановић наводи „духовника Дамаскина“, који је 1633. године преписао *Шестоднев Јована Златоуста* (рукопис Ch1 188).⁶ Дамаскин је имао круг својих ученика, о чему, између осталог, сведочи наведени хиландарски запис, који је открио Григорович.⁷ Истражујући рукописну грађу, Мирјана Бошков је установила да је Дамаскин монашки постриг примио у Студеници и да је из овог манастира стигао на Свету гору, најпре у Велику лавру, а потом у Хиландар. Из Хиландара је наставио да одржава везе са Студеницом.⁸ Посебно су, међутим, биле значајне његове везе с Московском Русијом, због чега је и дошао под удар грчких светогорских стараца.

Најдетелније сачувано сведочанство о суђењу Дамаскину Хиландарцу налази се у спису *Пренія с греками о вере*, јеромонаха Арсенија Суханова, важног дипломате Московске Русије среди-не XVII века, градитеља и сабрата Богојављенског манастира, кремаљског метоха Сергије-Тројицке лавре, а доцније келијара саме Лавре. Суханов је, као искусан дипломата и добар зналац грчког језика, 1649. године послат из Москве на Исток да се подробније

⁵ Јанко Радовановић, „Руске и румунске штампане књиге XVII века у библиотеци манастира Хиландара“, *Археолошки прилози* 2/1980, 37. Сабирајући и реинтерпретирајући досадашња сазнања о Дамаскину, Мирјана Бошков недвосмислено указује на то да су Дамаскин коме се обраћа кнегиња Јелена и онај коме у том периоду суде због московских књига, иста личност, М. Бошков (1997), 69–70.

⁶ Д. Богдановић, *Каталог ћириличких рукописа манастира Хиландара*, Српска академија наука и уметности Народна библиотека Србије, Београд 1978, 24. Мирјана Бошков је, касније, поменути рукопис идентификовала као *Палеју с тумачењима*, вид. М. Бошков (1997), 79. Детаљну студију о овом рукопису, вид. М. Бошков, „Палеја са тумачењима у српској књижевној баштини (прилог проучавању Ch1 188)“, *Осам векова Хиландара: историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* (ур. Војислав Кораћ), Српска академија наука и уметности, Београд 2000, 403–416.

⁷ Изгледа да је најближи Дамаскинов следбеник био даскал Захарије, који се као Дамаскинов ученик, помиње и у једном запису у рукописном *Тактикону*, који је српски патријарх Максим Скопљанац купио од њега на Светој гори и приложио Пећком манастиру, вид. Љ. Стојановић, 407.

⁸ М. Бошков (1997), 72–74.

упозна са светим местима и грчком богослужбеном праксом.⁹ Путовао је у склопу делегације јерусалимског патријарха Пајсија, која се враћала из Московске Русије, где је прикупљала материјалну помоћ. Од априла до јуна 1650. године, у Трговишту, где је јерусалимски патријарх имао свој манастир, Суханов је водио оштру полемику са члановима јерусалимске делегације (укључујући и самог патријарха) о верским питањима, коју је забележио у документу под насловом *Прения с греками о вере*.¹⁰

Један део поменутог документа посвећен је Светогорском сабору на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу. На самом почетку списка, Арсеније Суханов сведочи да је путујући ка Трговишту, где се налазио јерусалимски патријарх Пајсије, ноћио у једном српском манастиру у молдавском месту Васлуи. Манастир је, по Сухановљевом сведочењу, био метох светогорског манастира Зограф. Ту је, седећи за трпезом, од српских монаха чуо за догађај на Светој гори, који га је врло заинтересовао и о којем ће касније расправљати с патријархом Пајсијем и његовим клирицима. Српски монаси су му говорили о искусном и угледном српском светогорском духовнику Дамаскину, који је живео у скиту и који је „држал книги московския у себя и крестился крестнымъ знамѣнием по московску“.¹¹ Сазнавши за то, грчки светогорски старци су организовали сабор на коме су испитивали Дамаскинову правоверност. Основно питање се односило на начин знаменовања Часним крстом. Дамаскин је одговарао у складу са садржајем московских штампаних књига, првенствено *Кирилове књиге*, у којој су се налазила сведочанства блаженог Теодорита кирског, Мелетија антиохијског и Максима Грка у корист двопрстог крсног знаменовања. Грчки старци су, због тога, московске књиге прогласили јеретичким. Када је Дамаскин казао да постоје и српске рукописне књиге у којима се о двопрстом крсном знаменовању говори као и у московским, онда су Грци затражили да их упореде. Дамаскин је донео неименовани српски рукопис стар 130 година, који се, по наведеном питању, „слово в слово“ слагао са спорним московским штампаним књигама.¹² Потом су грчки старци били спремни

⁹ Арсеније Суханов је, пре мисије на грчком Истоку, био у дипломатској мисији у Грузији (1637 1640). Детаљније о грузијској мисији Суханова вид. Сергей. А. Белокуров, *Арсений Суханов, I (биография)*, Университетская типография, Москва 1891, 115 155. Највише пажње у биографском делу студије о Суханову, Белокуров је посветио његовим путовањима на грчки Исток, вид. *Ibid.*, 165 421.

¹⁰ Спис *Прения с греками о вере* представљао је део Сухановљевог извештаја о почетној фази путовања на грчки Исток, када је боравио у Малорусији, Молдавији и Влашкој (1649 1650). Овај спис предао је, по доласку у Москву 1650. године, у Посольски приказ, *Ibid.*, 69.

¹¹ „Прения съ греками о вѣрѣ“, С. А. Белокуров, *Арсений Суханов, II (сочинения)*, выпуск I, Университетская типография, Москва 1894, 26.

¹² *Ibid.*, 26 27.

да у огањ, поред „јеретичких“ књига, баце и самог Дамаскина. Под таквим притиском морао је да обећа да се више неће тако крстити нити ће друге томе учити. Потом је уследило спаљивање три руске штампане књиге (*Кирилова књига*, *Многосложни свитак* и *Псалтир с последовањем*) и поменутог непознатог српског рукописа.¹³

О озбиљности проблема казују даља Сухановљева сведочења о овом догађају. Светогорски антимосковски сабор постао је једна од тема његових дискусија с окружењем јерусалимског патријарха Пајсија. У Трговишту су се појавила још двојица сведока суђења Дамаскину. То су били охридски архиепископ Данило и светогорски старац Амфилохије. О улози охридског архиепископа у суђењу Дамаскину Хиландарцу Арсеније Суханов је сазнао од даскала Григорија Руса, који је службовао у Трговишту, код тамошњег митрополита Стефана. По Григоријевом казивању Данило охридски је о догађају на Светој гори говорио митрополиту Стефану. Из Даниловог сведочанства издвајају се три нова детаља у односу на сведочанство српских монаха из Васлујија. Прво, да је старац Дамаскин приликом суђења изјавио да се он крсти онако како је записано у московским књигама и да „мы де сербы и болгары с Москвою чтемь однѣ книги“.¹⁴ Друго, да је спаљивање московских књига одобрио лично Данило охридски.¹⁵ Треће, да је старац Дамаскин, после суђења, предат у руке турских власти.¹⁶ Сва три детаља указују на сложеност проблема који је потресао светогорску монашку заједницу.

Поменуто сведочење охридског архиепископа изазвало је реакцију јерусалимског патријарха Пајсија. Чињеница да су по благослову једног грчког архијереја спаљене „государевы книги во Афонской горе“ могла је да има негативне последице на даљи доток материјалне помоћи која је стизала из Москве источним патријаршијама. Због тога је јерусалимски патријарх желео да додатно испита веродостојност поменутих информација. Додатни извор информација био је грчки светогорски старац Амфилохије, сведок суђења Дамаскину, који се обрео у Трговишту. Амфилохије сликовито описује сам ток суђења Дамаскину Хиландарцу. Велики број светогораца, који се окупио због овог случаја, поставио је Дамаскина на средину цркве, док су поред њега биле инкриминисане московске књиге. Светогорски старци, обукавши епитрахиле, викали су на Дамаскина оптужујући га за јерес, зато што „крестится не по гречески“, и претећи му да ће бити спаљен заједно с књигама. Дамаскин је дуго одбијао да књиге баци у огањ, да би на крају, ипак, уз сузе, то учинио „убояся и сам того ж

¹³ *Ibid.*, 27.

¹⁴ *Ibid.*, 54.

¹⁵ *Ibid.*, 55.

¹⁶ *Ibid.*, 54.

огня“. У присуству турских власти спаљене су три московске књиге и „иных де не помню каковы“. Потом је Дамаскину запређено да се не крсти као што је до тада чинио, након чега је предат Турцима, који су га дуго држали у оковима, пустивши га тек после великог откупа. На крају сведочења, Амфилохије даје неколико важних исказа о самом Дамаскину и угледу који је уживао у светогорским словенским монашким круговима. Његову посебност истиче речима да таквог старца није било на целој Светој гори. Он је био „муж де духовен и грамоте учон“ и „тот старец от многихъ почитаем“. На крају даје и кратак Дамаскинов физички опис, наводећи да је имао дугу браду „до самой землі, якож у Макария Великого“.¹⁷

Сведочење старца Амфилохија изазвало је пометњу у окружењу патријарха Пајсија, која је појачана најавом Суханова да би цео случај могао да дође до руског цара Алексија Михаиловича што би имало негативне последице на реализовање даље руске помоћи Истоку. Патријарх је одржао саветовање са својим богословима и решио да позове охридског архиепископа. Данило охридски је, пред патријархом, навео да је на Светој гори спаљена само српска рукописна књига, а не московске штампане књиге. На инсистирање Арсенија Суханова, дошло је до суочења Данила охридског и старца Амфилохија, који је и даље тврдио да су спаљене и московске књиге. Данило охридски је остао при томе да њему није познато да су спаљене московске књиге. Читава расправа се завршава ефектно по Суханова. Критикујући спаљивање московских књига на Светој гори, за чију православност гаранцију представља московски цар, он указује на јеретичка места у грчким књигама штампаним у Венецији, апосторфирајући додатак *filioque*,¹⁸ у једној од њих.¹⁹

Из детаљног описа догађаја на Светој гори види се нарочита заинтересованост Арсенија Суханова за случај српског светогорског духовника Дамаскина. Арсеније овом догађају посвећује почетак списа и касније му се враћа, износећи све подробније податке о њему. Истраживач односа између Русије и православног Истока Николај Каптерев изнео је мишљење да је управо суђење српском духовнику на Светој гори, због московских штампаних књига, био непосредан повод за Сухановљево оштру расправу са Јерусалимљанима у Трговишту.²⁰

¹⁷ *Ibid.*, 56 58.

¹⁸ *Filioque* додатак у тексту Символа вере Римокатоличке цркве, једнострано унет од стране римског папе Бенедикта VIII, 1014. године, који изражава римокатоличко учење о исхођењу Светог духа, не само од Бога оца (како учи Православна црква), већ и од Бога сина.

¹⁹ „Пренія съ греками о вѣрѣ“, С. А. Белокуров (1894), 59 61.

²⁰ Николай Каптерев, *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях*, Типография Л. Т. Снегирева, Москва 1885, 337.

Расправа о питањима вере, у коју се Суханов упустио с јерусалимским патријархом Пајсијем и његовим пратиоцима и у оквиру које је истакнуто место заузео Светогорски сабор на којем је суђено српском духовнику Дамаскину Хиландарцу, имала је сложену историјско-богословску позадину. Крај 40-их и почетак 50-их година XVII века, време у којем се одиграло суђење на Светој гори и расправа у Трговишту, представљало је преломни период у међуправославним односима, посебно између Московске Русије и грчког Истока. Два века после догађаја који су удаљили Московску Русију од грчког Истока (Флорентинска унија, пад Цариграда), и који су у њој створили мисао о Москви као трећем Риму у којем је једино сачувана неповређена православна вера, отворено је, у пуној мери, питање везано за исправност руског типа благочешћа. Отварању овог питања допринео је цар Алексеј Михаилович, који је одмах по ступању на трон (1645) окупио кружок ревнитеља благочешћа, на челу са својим духовником Стефаном Вонифатјевом.²¹ Активности овог кружока одлучујуће су допринеле заокрету Московске Русије од благочешћа по образцу Стоглава²² ка благочешћу по образцу источних патријаршија. Први јасан сигнал овог заокрета представљало је штампање у Москви 1648. године *Књиге о вери*,²³ која је инсистирањем на неприкосновеном ауторитету грчког Истока у питањима вере из темеља подрила дотадашња руска схватања. Руски тип благочешћа, освећен одлукама Стоглава, чија је својеврсна лозинка била везана за двопрсто крсно знаменовање, био је доведен у питање. Ово је изазвало реакцију, која ће касније у време Никонових реформи довести до старообредничког раскола.

²¹ Московски кружок ревнитеља благочешћа, поред цара и његовог духовника, окупио је низ личности из црквеног и државног живота, које је окупљао заједнички мотив везан за неопходност подизања нивоа црквеног живота у Московској Русији. У кружок су ушли архимандрит московског Ново Спаског манастира Никон (потоњи патријарх), бојари Ртишчев и Морозов. Блиски кружоку, у почетној фази, били су престонички протопопови Иван Неронов, Авакум и Лазар, који ће касније постати вође старообредничког раскола. Основна идеја цара Алексеја састојала се у уподобљавању руског црквеног поретка поретку грчких источних патријаршија. Иза овога се крила идеја о Москви као панправославној престоници. Детаљније о кружоку и идејама које су га покретале, вид. Н. Каптерев, *Патриарх Никон и цар Алексеј Михаилович, I*, Типография Свято Троицкой Сергиевой Лавры, Сергиев Посад 1909, 31–80.

²² Стоглав Сабор одржан у Москви 1551. године, у време цара Ивана IV Грозног и митрополита московског Макарија. Одлуке Стоглава представљале су потврду православности руског „старог обреда“. О Стоглаву вид. А. В. Карташов, *Очерки по истории Русской Церкви, т. I*, Наука, Москва 1991, 433–442.

²³ *Књига о вери* представљала је дело компилативног карактера, које је са ставио игуман кијевског Михајловског манастира Натанаил. Материјал сабран у њој био је малоруског порекла (позајмљено је, између осталог, 10 глава из *Палинодије Захарије Копиенског*), превасходно антиунијатског карактера и био је прожет идејом о духовном руковођењу православних од стране источних патријаршија. Детаљније вид. А. В. Карташов (1991b), 116–118.

Биограф Арсенија Суханова, Сергије Белокуров у његовом спису *Прения с греками о вере* види директан одговор староруске струје на изазов упућен од стране Вонифатијевог кружока, у виду *Књиге о вери*.²⁴ На наметање грчког ауторитета у питањима вере, одговорено је његовим потпуним одрицањем. У четири расправе између Суханова и Јерусалимљана, описане у *Прениях*, отворена су бројна питања историјског, канонског и литургијског карактера, у којима је долазило до оштрог размимоилажења између руске и грчке стране. Суханов је с јерусалимском делегацијом расправљао о начину крсног знаменовања (двопрсто или тропрсто), о начину савршавања Свете тајне крштења (погружавањем или обливањем), о исправности московских штампаних богослужбених књига, о примању у православну веру неправославних хришћана (крштавати или не), о ауторитету грчких источних патријаршија. Учесници у дијалогу су се међусобно оптуживали за напуштање отачког Предања и за јеретичка учења. Расправа је била показатељ напетих руско-грчких духовних односа у навечерје никоновског богослужбено-обредног заокрета, о чему сведоче њена форма и карактер, који подсећају на средњовековне антилатинске полемичке трактате.²⁵ У *Прениях* се јасно очитовао судар два супротстављена духовна концепта, чији су браниоци били спремни да иду до краја и да другу страну оптуже, чак, и за јерес.²⁶

Имајући на уму овакву историјско–богословску позадину сведочанства о суђењу Дамаскину Хиландарцу, изнетог у *Прениях*, враћамо се поменутом догађају и његовим последицама на међуправославне односе. Српском светогорском духовнику суђено је због оданости московском дониконовском типу обреда, оличеном у двопрстом крсном знаменовању. Московске књиге које су спаљене приликом суђења Дамаскину представљале су књиге „јосифовске печати“, односно богословска дела штампана у Москви током управе патријарха Јосифа (1642–1652). Оне су представљале врхунац апологије богослужбене и обредне праксе установљене одлукама Стоглава (1551). Управо због тога су старообредници, касније, у патријарху Јосифу видели последњег православног патријарха Свете Русије, уочи „Никоновог одступништва“. Ове књиге су представљале главну богословску литературу српског светогорског духовника Дамаскина, због чега је он

²⁴ С. А. Белокуров (1891), 242–243.

²⁵ Оштрина Сухановљевих антигрчких ставова у *Прениях*, дуго је утицала на руске истраживаче да у овом документу виде старообреднички фалсификат, подметнут у јеку раскола. На тај начин довођена је у сумњу и валидност сведочења о Светогорском сабору, на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу. Тек су истраживања С. М. Соловјева, Е. Е. Голубинског и нарочито С. А. Белокурова одагнала ове сумње, непобитно утврдивши оригиналну припадност овог списка Арсенију Суханову. Вид. С. А. Белокуров (1891), 19–26.

²⁶ Детаљну анализу „пренија“ између Суханова и Јерусалимљана, вид. А. В. Каргашев (1991b), 125–131.

дошао под удар грчких стараца. Светогорски сабор је руску дониконовску обредну праксу осудио као јеретичку. Спаљивање московских богословских књига на Светој гори и осуда Дамаскина и његових следбеника, сведочили су о дубокој подељености светогорске монашке заједнице средином XVII века. Истовремено, овај догађај, као и брзина ширења вести о њему,²⁷ указивао је и на потенцијалну озбиљну кризу на свеправославном нивоу.

Питање везано за учешће појединих источних архијереја у овом светогорском спору читавом случају даје нову димензију. Каква је била улога цариградског патријарха у овом догађају тешко је закључити на основу доступних словенских извора. Чињеница је да га Суханов не помиње, иако је настојао да прикупи што више информација о целом случају. Тек сто године после ових збивања (средином XVIII века), у једном антирасколничком руском спису (*Питиримова праишчица*), помиње се улога цариградског патријарха Партенија у овом случају. По том спису, грчки светогорски монаси су одмах по сазнању да су на Атос приспеле московске богословске књиге обавестили о томе патријарха Партенија, који је одмах наредио одржавање Сабора, на коме је суђено Дамаскину.²⁸ Из овог сведочења произилази да је цео процес против Дамаскина био вођен по благослову цариградског патријарха и да је московски дониконовски тип благочешћа осуђен са његовим одобрењем. Проблем представља чињеница што је ова информација изнета у спису насталом сто година касније, чији је основни циљ био да се истакне неправославност „старог обреда“, који је, и пре осуде на Великом московском сабору 1666/1667, био, наводно, осуђен од цариградског патријарха.

За разлику од нејасноћа везаних за улогу цариградског патријарха, много је јаснија улога другог архијереја с Балкана – охридског архиепископа Данила. О Данилу охридском у историографији постоје

²⁷ Вест о догађају на Светој гори брзо се проширила православним светом. Прве вести су стигле на просторе Молдавије, Влашке и Малорусије, почетком 1650. године. Белокуров је у московском Архиву Министарства иностраних дела открио документ у којем се налази извештај руског монаха Пахомија, сабрата московског Чудовог манастира, који је дао у пограничном месту Путиваљ, у фебруару 1650. године. Овај извештај представља прво сачувано сведочанство о суђењу Дамаскину Хиландарцу. Уз оштру антигрчку реторику, Пахомије извештава о насиљу над српским духовником (Пахомије га помиње као Теодора) на Светој гори, због одности московском обреду. Ту информацију је поновио у Кијеву, монасима Кијево братског манастира, вид. С. А. Белокуров (1891), 199 200. Арсеније Суханов је тврдио да се о том случају увелико расправљало међу монасима у Васлујиу и Трго вишту, вид. „Пренія съ греками о вѣрѣ“, С. А. Белокуров (1894), 55. Суханов је пре нео и сведочанство охридског архиепископа Данила о томе да су Светогорци одмах после суђења Дамаскину упутили посланицу трговиштанском митрополиту Стефану, у коме су изнели богословске аргументе у корист тропрстог крсног знаменовања. Ову посланицу Суханов је у целини пренео у *Преніями*, вид. *Ibid.*, 69 82.

²⁸ С. А. Белокуров (1891), 203.

врло оскудни подаци.²⁹ Из сведочења Арсенија Суханова закључује се да је он имао битну улогу у поменутом догађају на Светој гори. Читав процес суђења Дамаскину Хиландарцу вођен је по благослову овог архиепископа. Осуда московског обреда као јеретичког учињена је уз сагласност охридског архиепископа, без обзира на његове накнадне противречне изјаве даване у Трговишту.

У расправе, вођене у Молдавији и Влашкој поводом збивања на Светој гори, били су укључени многи архиепископи са грчког Истока. Неки од њих имали су важну улогу у наступајућим никонским реформама. Јерусалимски патријарх Пајсије имао је битну улогу у обнови ауторитета источних патријаршија у Москви.³⁰ Иако је сам био противник руског дониконског типа благочешћа, он је осудио поступак Светогораца, видевши у спаљивању московских књига на Светој гори опасност за тек обновљени грчки утицај у Москви. О овом питању су расправљали чланови јерусалимске делегације, од којих су неки, попут митрополита Навпакта и Арте Гаврила Власија³¹ и Пајсија Лигарида, потоњег митрополита гаско,³² касније имали важну улогу у руским црквеним питањима.

О томе какви су били одјеци суђења Дамаскину Хиландарцу у Москви, постоје само фрагментарни показатељи. Несумњиво је да су вести о спаљивању московских богословских књига на Светој гори морале да изазову реакцију. Тињајући сукоб између „старо-

²⁹ Бугарски историчар Сњегаров у својој *Историји Охридске архиепископије* наводи само податак везан за његов боравак у Трговишту и учешће у расправи у вези са суђењем Дамаскину Хиландарцу. Он истиче могућност да је Данило у време расправе вођене у Влашкој већ био смењен с архиепископског положаја, вид. Иван Снегаров, *История на Охридската архиепископия патриаршија: отъ падането и подъ турците до нейното унищожение (1394-1767)*, Македонски научен институт, София 1931, 197-198. Такође, за разлику од Каптерева који је недвосмислено тврдио да је Данило био Грк, упор. Н. Каптерев (1885), 434, Снегаров износи сумњу у његово грчко порекло, упор. И. Снегаров, 282-283.

³⁰ Пајсије јерусалимски је подстакао процес уједначавања руског обреда са чином источних патријаршија, својим ставовима изношеним представницима царевог кружока ревнитеља благочешћа, током посете Москви крајем 40-их година XVII века. Он је одлучујуће допринео заокрету архимандрита московског Ново-Спаског манастира Никона (потоњег патријарха), од ревнитеља „старог обреда“ ка ревнитељу чина источних патријаршија. Детаљније вид. Павел Ф. Николаевский, „Из истории сношений России с Востоком в половине XVII столетия“, *Христианское чтение* 1/2/1882, 253-259; Н. Каптерев (1909), 65-69.

³¹ Митрополит Гаврило је убрзо после расправе са Арсенијем Сухановом у Трговишту, послат од стране патријарха Пајсија у Москву, ради подршке реформи руског обреда. Каптерев сматра да је његов задатак био да пружи богословске одговоре на очекивану реакцију „старообрядничке струје“, Н. Каптерев (1909), 67-69.

³² Пајсије Лигарид је током обрачуна цара и бољарске партије са патријархом Никоном, 60-их година, преузео улогу главног тужиоца против Никона. Детаљније вид. Борис В. Кричевский, *Власть патриарха Никона: основания и специфика реализации*, Книжный дом, Санкт Петербург 2013, 324-355.

верске партије“, окупљене око патријарха Јосифа и реформистички настројеног Вонифатјевог ревнитељског кружока, подржаног царском влашћу, додатно је заострен појавом *Прений* Арсенија Суханова, у којима је донето сведочанство о догађају на Светој гори. Индикативно је то да за овакав антигрчки извештај Суханов није похваљен, већ сасвим супротно. Њему је у Посољском приказу уручена опомена због недипломатичности и дате су му инструкције које су му забраниле даље изношење таквих ставова.³³ У томе, вероватно, треба тражити разлоге због којих Суханов, у својим наредним извештајима с Истока, више није помињао Дамаскинов случај.

Превага „реформиста“ у Москви допринела је да се „легенда о Дамаскину Србину“ пребаци у корпус аргумената старообредничке струје.³⁴ За званичну Цркву у Русији „Дамаскинов случај“ био је само још једна потврда исправности учињених богослужбених и обредних реформи. На Великом московском сабору 1666/1667. године, на којем су Никонове реформе коначно потврђене, а „стари обред“ анатемисан, управо у наведеном контексту, поменуто је суђење на Светој гори.³⁵

3. СРПСКА ЦРКВА И СУЂЕЊЕ ДАМАСКИНУ ХИЛАНДАРЦУ

Суђење Дамаскину Хиландарцу и осуда двопрстог крсног знаменовања отвара питања везана за реакцију Српске цркве на овај догађај, као и за њену позицију у вези с руским обредним реформама из средине XVII века. Оскудни извори онемогућавају давање целовитог одговора на ова питања. Да ли је обредна пракса Дамаскина и његовог кружока била изолован случај међу Србима? У којој мери је била раширена на српским просторима? Може се претпоставити да је руски дониконовски обредни тип био у одређеној мери заступљен

³³ А. В. Карташев (1991b), 131.

³⁴ На Дамаскинов случај позвао се један од блиских сарадника протопопа Авакума, вође старообредничког раскола, Никита Добрињин, вид. Г. Трифунович (1987), 318. На литературу у којој се анализира рецепција „Дамаскиновог случаја“ у старообредничкој средини, упућује М. Бошков, вид. М. Бошков (1997), 76.

³⁵ „Дејания собора 1667 года“, *Московские соборы 1660, 1666 и 1667 годов собрание документов эпохи: т. II (Собор 1667 г.)* (сост. Тарас Г. Сидаш), Квадривиум, С. Петербург 2014, 179. Као основа саборског документа, у којем се помиње суђење Дамаскину Хиландарцу, послужио је богословски трактат Дионисија Грка, игумана светогорског Иверског манастира, у којем се експлицитно каже да су при ликом суђења Дамаскину московске књиге биле анатемисане и спаљене, „Сочинение иверского архимандрита грека Дионисия“, *Московские соборы 1660, 1666 и 1667 годов собрание документов эпохи: т. I (Соборы 1660 и 1666 гг.)* (сост. Т. Г. Сидаш), Квадривиум, С. Петербург 2014, 318. У саборском документу, у којем је поменуто суђење Дамаскину, изостављен је део који говори о проклињању и спаљивању московских књига.

међу српским монасима на Светој гори и у оним српским монашким круговима који су чвршће били повезани са Светом гором. На овакав закључак нас наводи, поред Дамаскинове делатности на Светој гори и реакције српских монаха из зографског метоха у Молдавији, описане у сведочанству Арсенија Суханова, и једно сведочанство настало пола века после поменутих збивања. Ради се о *Казивању о српској земљи* јерођакона Симеона, сабрата, тада српског, светогорског манастира Светог Павла, које је објавио и превео на савремени српски језик Ђорђе Трифуновић.³⁶

Боравећи у Москви 1703. године, Симеон је саставио кратку и језгровиту забелешку о црквеним и политичким приликама на Балкану. У њој је дао опис политичког положаја и црквене организације православних балканских народа: Срба, Грка, Бугара и Влаха. Он даје важно сведочанство о рецепцији Никонових обредних реформи на Балкану: „Код нас и код Бугара говоре и служе према штампаним московским књигама, но старе штампане код нас више воле, јер је нова штампа безвредна.“³⁷ Трифуновић аргументовано закључује да се употребљени придев „безвредан“ не односи на естетски изглед никоновских богослужбених књига, већ на њихов унутрашњи садржај.³⁸ У којој мери се овакво Симеоново сведочење о рецепцији Никонових реформи односило на Србе и Бугаре у целини, а у којој мери на српску светогорску монашку заједницу из које је долазио, тешко је закључити. Оно је, међутим, додатно појачано једним читавим одељком *Казивања*, посвећеним Дамаскину Хиландарцу, који, због важности, доносимо у целини: „Код нас је још оних који дуго памте како је на Атоској Гори живео старац, премудри и врли филозоф. Брада му је била до ногу, књиге је он [читао] московске старе штампане и крстио се како је у њима штампано. Тиме је он читаву Атоску земљу узбунио, а власти грчке саставши се, окривиле су га.“³⁹ У наставку следи сведочење о моштима светитеља, од којих је неке познавао сам Симеон, и које творе „чудеса...до данас“.⁴⁰ Из Симеоновог *Казивања* је јасно да је Дамаскин, пола века после осуде, и даље имао поштоваоце на Светој гори. Помињање светитељских моштију, непосредно после казивања о суђењу Дамаскину, може бити посматрано у поменутом контексту.

Поред Симеоновог *Казивања*, постоји још један показатељ, који сведочи о уздржаној српској реакцији на реформе никоновског

³⁶ Ђ. Трифуновић, *Огледи и преводи: XIV XVII век*, Друштво Источник, Београд 1995, 137 141.

³⁷ *Ibid.*, 140 141.

³⁸ *Ibid.*, 137 138.

³⁹ *Ibid.*, 141.

⁴⁰ *Ibid.*

типа, којима се противио Дамаскинов кружок. Он је везан за појаву руских богословских текстова старообредничког типа код Срба, у периоду током спровођења Никонових реформи и после њих.⁴¹ Један од њих је био *Сказање о знамењу крста* Максима Грка, који је био често коришћен од старообредничких вођа у спору са званичном Црквом у Русији. У овом спису Максима Грка излаже се апологија двопрстог крсног знаменовања. Српскословенски превод овог списка (тачније, његовог извода у коме се говори о крсном знаменовању) појавио се највероватније током 60-их година XVII века,⁴² у време најжешћих спорова у Русији и, највероватније, у време непосредно после Дамаскиновог упокојења.⁴³

Сва наведена сведочанства, међутим, још увек не дају потпуну слику о позицији Српске цркве у вези с руском обредном реформом из средине XVII века, и о њеном месту у новонасталим међуправославним односима. Да ли је и у којој мери Дамаскинов случај, који је проузроковао буру од Свете горе до Кијева и Москве, изазвао реакције у Српској цркви? Није позната реакција било ког српског архијереја на одлуке Светогорског сабора против Дамаскина. Зна се, међутим, да је Дамаскин, после осуде, одржавао контакт с некима од њих.

Дамаскин је био активан и после осуде, боравећи у хиландарском скиту Свете тројице на Спасовој води. У контексту његових контаката са српским архијерејима, од изузетне је важности његова посланица, коју је из скита Свете тројице, у септембру 1653. године, упутио кратовском митрополиту Михаилу, који се тада налазио у Москви.⁴⁴ Дамаскинова посланица била је одговор на Михаилову посланицу, послату у августу исте године, у којој је кратовски митрополит детаљно обавестио Дамаскина о свом пријему у Москви, као и о богатој милостињи коју је примио од цара Алексеја Михаиловича. Дамаскин је због тога изразио велику радост, узносећи молитве за

⁴¹ Питање везано за појаву руских богословских текстова старообредничког типа код Срба, после Никонових реформи у Русији, јесте тема која још чека детаљно истраживање.

⁴² Ђ. Трифуновић, „Слово Максима Грка у старом српском преводу“, *Слово и култура*, т. I (ред. Тањана А. Агапкина), Росийская академия наук Институт славяноведения, Москва 1998, 299.

⁴³ О времену упокојења Дамаскина Хиландарца, детаљније вид. М. Бошков (1997), 71–72.

⁴⁴ Посланицу Дамаскина Хиландарца митрополиту кратовском Михаилу објавио је Стева Димитријевић, вид. С. Димитријевић, „Прилози расправи „Одно шаји пећских патријарха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX“, *Споменик СКА XXXVIII/1900*, 62–63. О кратовском митрополиту Михаилу, детаљније вид. Ти хомир Р. Ђорђевић, „Михаило, кратовски митрополит“, *Братство XIX/1925*, 168–173.

здравље „пресвѣтлаго и великаго кнѣза и цѣра Алексѣя“, који је исказао велику милост према српским молиоцима.⁴⁵ Он је замолио Михаила да ову посланицу преда самом руском цару.⁴⁶

Дамаскин у посланици Михаилу кратовском даје кратко, али важно сведочанство о приликама на Светој гори и о свом тренутном положају, које гласи: „По сихъ аще имаши желаніе увѣдѣти о нашему грѣшнству Бѣгу хотещу и мѣтвами того рождшее обрѣтаемо се еще въ живих прѣходеще окаанную и маловрѣменую и плачевную сію жизнь, дондеже одами послѣдны длѣгъ искушенія же и напасти и хуленія за знаменіе ч(е)стнаго крста на всакъ дѣнь непрѣстан'на, якоже и сам добрѣ вѣси, а во иномъ воля г(о)сп(о)дня да естъ.“⁴⁷ На основу овог сведочења је очигледно да се притисак на Дамаскина, почетком 50-их година XVII века додатно појачао, што је могло да има везе с ојачавањем грчких позиција у Москви повезаних с Никоновим успоном у хијерархијској лествици. Дамаскин јасно каже да је изложен прогону због крсног знаменовања, и да је Михаилу кратовски о томе добро упознат „јакже и сам добрѣ вѣси“.⁴⁸ Управо последње речи имају велику важност. Митрополит кратовски Михаилу, по Дамаскиновим речима, био је детаљно упознат са дешавањима на Светој гори.⁴⁹ Њему се српски светогорски духовник обраћа као некоме ко саосећа са невољом у којој се нашао. Да ли и са његовим ставом о крсном знаменовању? Чињеница да је митрополит Михаилу, годину дана касније (1654), ставио свој потпис на

⁴⁵ С. Димитријевић (1900b), 62.

⁴⁶ *Ibid.*, 63.

⁴⁷ *Ibid.*, 62.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Једно раније Михаилово сведочанство може да нам укаже на то у којој мери је кратовски митрополит могао бити упознат са светогорским догађањима. У молби, коју је по доласку у Москву крајем 1651. године, упутио цару Алексеју Михайловичу, митрополит Михаилу наводи да је, убрзо после смрти патријарха Пајсија (Јањеваца), и своје хиротоније од стране новог патријарха Гаврила (Рајића), био приморан да због турског притиска напусти своју катедру и склони се на Свету гору, одакле је потом стигао у Москву, С. Димитријевић, „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик СКА* LIII/1922, 281. Патријарх Пајсије (Јањевац) се упокојио крајем 1647. године, док је нови патријарх Гаврило (Рајић) ступио на трон српских патријараха почетком 1648. године. Епископ Сава (Вуковић) наводи да је Михаилу хиротонисан за кратовског митрополита крајем 1648. године, а да је већ 1649. године био на Светој гори, Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро Унирекс, Београд Подгорица 1996, 326. То значи да је митрополит Михаилу могао боравити на Светој гори од 1649. до 1651. године, односно да је тамо био у време када је одржан светогорски сабор на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу, или непосредно после тог догађаја. Сама преписка с Дамаскином (1653) сведочи о томе да је Михаилу, током боравка на Светој Гори, био у непосредном контакту са њим.

одлуке, првог у низу, Никонових реформних сабора у Москви,⁵⁰ још увек не даје јасан одговор на то питање. Главна одлука овог сабора била је да се отпочне са радикалном реформом руских богослужбених књига по грчком обрасцу. Московски сабор (1654) није се директно бавио питањем обредних реформи. Карташов је приметио да је Никон вешто избегао расправу о обреду, ограничивши се на реформи богослужбених књига, јер је осећао да у тој, почетној фази, нема довољну подршку за радикалне потезе у вези са двопрстим крсним знаменовањем или сугубом алилуја.⁵¹ Занимљиво је да је Михаило, убрзо после московског сабора (1654), отишао из Москве за Свету земљу. На том путу задржао се пуне две године на Светој гори.⁵² Да ли се срео с Дамаскином и да ли су разговарали о одлукама московског сабора? Одговор на ова питања остаје непознат до, евентуалног, проналаска нових извора.

Делатност српског патријарха Гаврила I (Рајића) (1648–1655/6), чија је управа Српском црквом омеђена догађајима везаним за руску обредну реформу, од изузетне је важности за нашу тему. Врло је вероватно да је суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој гори одржано током првих година Гаврилове управе Српском црквом. Последње године његове управе обележене су његовим учешћем у Никоновим реформама у Москви.

Није познато да ли су патријарх Гаврило и Дамаскин Хиландарац били у контакту. Познато је, међутим, да су се њихови ставови у вези с крсним знаменовањем, питањем због којег је суђено Дамаскину, разликовали. Патријарх Гаврило је боравио у Москви од 1654. до 1656. године, у време интензивирања Никонових реформских напора.⁵³ У штампаној *Скрижалы* патријарха Никона стоји следећи потпис српског патријарха: „Гаврил божіею милостію архіепіскопъ пеккскій и патріархъ сербскій вышереченная тако исповѣдаю, и тако свидѣтельствую, и тако держѹ, и аще кто не вѣрѹетъ и вышереченная не держитъ да бѣдетъ проклятъ, того ради рѣкѹ приложихъ.“⁵⁴ Ради се о потпису којим је патријарх Гаврило потврдио анатемисање двопрстог крсног знаменовања, које је изрекао антиохијски патријарх Макарије, у Недељу Православља 1656. године, у кремалском

⁵⁰ „Деяния собора 1654 года“, *Скрижаль, акты соборов 1654, 1655, 1656 годов* (сост. Т. Г. Сидаш), Свое издательство, С. Петербург 2013, 256.

⁵¹ А. В. Карташев (1991b), 154–155.

⁵² С. Димитријевић (1900a), 254.

⁵³ О делатности патријарха Гаврила у Москви, детаљније вид. С. Димитријевић (1900a), 233–270; Далибор Петровић, „Однос руске духовне и свјетовне власти пре ма пећком патријарху Гаврилу Рајићу“, *Теолошки погледи* 3/2011, 69–83.

⁵⁴ Љ. Стојановић, 378.

Успенском сабору.⁵⁵ Поред антиохијског и српског патријарха, поменуто анатему су потписали и митрополити никејски Григорије и сучавски Геден.⁵⁶ Било је то прво јавно анатемисање двопрстог крсног знаменовања у Московској Русији, које је директно доведено у везу с „јерменском јересју“. То је, касније, послужило као основа за анатемисање „старог обреда“ на московском сабору одржаном, исте, 1656. године.

Непуну деценију после осуде српског духовника Дамаскина Хиландарца на Светој гори, због двопрстог крсног знаменовања, и само три године после његове жалбе Михаилу кратовском о прогонима које због тога трпи, српски патријарх је у Москви осудио двопрсто крсно знаменовање као јеретичко.⁵⁷ Тешко је поверовати да би патријарх Гаврило тако нешто учинио да је у Српској цркви владао обичај двопрстог крсног знаменовања. Са друге стране, потпуно одсуство извора о, евентуалној, побуни Срба „старообредника“ због наметања „новог обреда“, указује на то да је код српског народа владао већински обичај тропрстог крсног знаменовања.⁵⁸

4. ЗАКЉУЧАК

Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој гори представља важан и занимљив део у склапању мозаика о међуправославним односима и месту Српске цркве у њима, средином XVII века. У прекомпоновању међуправославних односа, првенствено на релацији

⁵⁵ Анатема, коју је том приликом изрекао антиохијски патријарх, гласи: „Предание прияхом с начала веры от святых апостолов, и святых отец, и святых седми соборов, творити знамение честнаго креста, с трети первыми персты десныя руки, и кто от християн православных нетворит крест тако, по преданию восточныя церкви, еже держа с начала веры даже до днесь, есть еретик, и подражатель арменов. И сего ради имамы его отлучена от Отца, Сына и Святаго Духа, и проклята: и за извещение истинны подписах своею рукою. Макарий милостию Божиєю, патриарх великаго Божия града Антиохии и всего Востока.“, „Деяния собора 1656 года“, *Скрижаль, акты соборов 1654, 1655, 1656 годов* (сост. Т. Г. Сидаш), С. Петербург 2013, 283 284.

⁵⁶ *Ibid.*, 284.

⁵⁷ У овом случају је од другостепеног значаја питање да ли је у том момен ту патријарх Гаврило већ био замењен на трону српских патријараха, патријархом Максимом Скопљанцем.

⁵⁸ Питање обреда, с богословске и канонске тачке гледишта, подразумева могућност постојања различитих традиција, укоревених у Предању везаном за одређене области или народе. Са те тачке гледишта „обредно питање“ нема „расколнички капацитет“ у себи. Међутим, црквена историја је више пута показала да „обредно питање“, упркос предањској богословској и канонској тачки гледишта, и те како има „расколнички потенцијал“ у себи. Случај Никонових реформи је најбољи пример тога. У овом случају обредно питање уздигнуто је на ранг догмата Цркве.

Московска Русија – грчки Исток, овај догађај био је увод у наступајуће промене. Процес вођен против Дамаскина личио је на касније процесе вођене у Московској Русији против старообредника. Дамаскинови погледи на обред, по свој прилици, у српској средини били су ограничени на мањи број следбеника, углавном на Светој гори. Српски архијереји тог времена, често се налазећу у Москви у потрази за милостињом или „вечним житељством“, уклапали су се у захтеве актуелног духовног правца својих домаћина, за које је интересовање за „Дамаскинов случај“ престало с почетком реформисања „старог обреда“.

Dr. Vladislav Puzović

Assistant Professor

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology

THE TRIAL OF DAMASKIN OF CHILANDAR ON MOUNT ATHOS AND INTER-ORTHODOX RELATIONS IN THE MID XVIITH CENTURY

Summary

The paper analyses the influence of the trial against a leading Serbian spiritual elder on Mount Athos, Damaskin of Chilandar, on the inter-Orthodox relations in the mid-17th century. Greek Athonite elders tried Damaskin for his practicing of the Russian pre-Nicone rite, whose main characteristic was making the sign of the Cross with two fingers. The details of this trial, in which Russian theological books were burnt and the Russian pre-Nicone rite was pronounced a heresy, was reported by a Russian diplomat Arseny Sukhanov in his writing *Прения с греками о вере*. The Athonite trial led to the serious dispute between Sukhanov and the members of the delegation of Paisios, the Patriarch of Jerusalem, in Trgovište, in 1650. The basis of the dispute were the differences between Greek and Russian rites. In the meantime, as the certain pro-Greek changes were introduced regarding the ritual issue in Moscow, at the time of the Patriarch Nikon, „the case of Damaskin the Serb“ became a part of the arguments of the Old Believers opposition.

The second part of the paper deals with the position of the Serbian Church regarding the Athonite trial and „the Russian ritual issue“. The author pays special attention to the attitudes of the leading Serbian hierarchs of the time – Patriarch Gavriilo I (Rajić) and Metropolitan of Kratovo Mihail. These hierarchs admitted the legitimacy of Nikon’s ritual

reforms, thus indirectly rejecting the standpoint of Damaskin of Chilandar. Damaskin's case announced the changes in the inter-Orthodox relations of the time, particularly in the relations between Muscovite Russia and the Greek East.

Key words: *Damaskin of Chilandar. – Trial. – Mount Athos. – Serbian Church. – Inter-Orthodox relations.*